

*Голові разової спеціалізованої вченої
ради ДФ 20.051.102
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
доктору юридичних наук, професору
Павлу ФРІСУ*

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора
Гритенко Оксани Анатоліївни на дисертаційне дослідження
Мергеля Миколи Руслановича**

**«Покарання за кримінальним законодавством України: проблеми та
шляхи оптимізації»,
на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності
«Право»**

Актуальність теми. Актуальність теми обумовлена тим, що питання покарання у кримінальному праві та законодавстві завжди перевертало особливої уваги з боку як теоретиків, так і практиків різних галузей права. У кримінальному праві покарання завжди виступало певним інструментом реакції держави на вчинення злочину (на тепер кримінального правопорушення), зокрема складовою форм реалізації кримінальної відповідальності, завдяки якій відповідна реакція з боку держави набувала більш матеріального змісту. На сьогодні КК України закріплює поняття, мету, систему покарань тощо, проте зазначені законодавчі положення мають неоднозначні доктринальні тлумачення, а також проблеми щодо визначення та з'ясування правової природи покарання; його місця, мети у кримінальному праві; визначення оптимальної системи покарань; ефективності застосування, призначення, виконання (відбування) покарання, тим більш враховуючи пропозиції розробників проекту нового КК України (розгляд покарання як виду кримінально-правових засобів). Отже, тема яку обрав дисертант, на наш погляд є достатньо складною, через низку причин, а саме: дослідження зазначеного предмету вимагали від автора, не тільки визначення та з'ясування проблем та оптимізації покарання за

кримінальним законодавством України відповідно діючого КК України, а й аналізу існуючих доктринальних позицій, зокрема сформованих у проекті нового КК України. А відповідно на підставі вищезазначених напрямів дослідження запропонувати зміни, які нададуть покаранню більш ефективного та оптимального змісту для його реалізації.

Отже, зазначені проблеми підтверджують особливу актуальність обраної автором теми, своєчасність даного дослідження, його теоретичне та прикладне значення. Результати дослідження є важливими як для теорії галузей кримінально-правового циклу, так і для законодавчої та правозастосовної діяльності.

Ознайомлення з дисертацією надає підстави для певної ***загальної оцінки роботи.***

Автором було проведене *самостійне дослідження наукової проблеми*, яка присвячена з'ясуванню історії становлення та розвитку інституту покарання, його мети, сучасної системи покарань в Україні; виявленню проблем та причин недостатньої ефективності та неефективності окремих видів покарань, а також формуванню пропозицій щодо удосконалення інституту покарання шляхом його оптимізації. Вивчення поданих Мергель М.Р. матеріалів дисертації та наукових праць, дає підстави стверджувати, що він провів ґрунтовний аналіз теми, актуальної в теоретичному плані, сформульовані обґрунтовані висновки і пропозиції, що виносяться на захист.

Дисертація оформлена згідно з вимогами, які пред'являються до роботи такого рівня, відповідає *державним стандартам*. Обсяг основного тексту дисертації відповідає встановленим нормативам. Наукові положення в тексті дисертації за формою викладу дохідливі, у смисловому значенні взаємопов'язані.

Структура, зміст, послідовність, взаємозв'язок підрозділів дисертації спрямовані на *реалізацію основної мети* дослідження - з'ясування історії

становлення та розвитку інституту покарання, його мети, сучасної системи покарань в Україні, виявлення проблем та причин недостатньої ефективності та неефективності окремих видів покарань, а також формування пропозицій щодо удосконалення інституту покарання шляхом його оптимізації.

Досить конкретні визначення *завдань дослідження* відтворюють особливе значення для автора аналізу стану та методології в науці проблем, що стосуються: висвітлення історичних етапів становлення та розвитку інституту покарання в Україні; визначення поняття покарання, його змісту та мети за кримінальним законодавством України; дослідження системи покарань за кримінальним законодавством України; формулювання поняття ефективності покарання та встановлення критеріїв її визначення; охарактеризування проблем реалізації окремих видів покарань та їх ефективності в умовах сьогодення; винесення пропозицій щодо вдосконалення та оптимізації інституту покарання і системи покарань в Україні. Такий підхід у формулюванні завдань є підтвердженням комплексного характеру дослідження, як такого, що полягає у необхідності послідовного розгляду теоретичних, законодавчих та правозастосовних аспектів визначеної проблеми.

Значну увагу автор надає *методології дослідження*. Дисертант застосував загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, які обрані з урахуванням поставленої мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження: діалектичний метод, історико-правовий метод, формально-юридичний (догматичний) метод, логіко-нормативний метод, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу, статистичний метод, герменевтичний метод тощо.

Новизна розглянутих автором питань безумовна як така, що відтворює зміст суттєвих для подальшого реформування кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства положень. У результаті здійсненого дослідження сформульовано низку наукових положень і висновків, запропонованих особисто дисертантом. У роботі враховано

положення як національного, так і міжнародного законодавства, проаналізовано теоретичний матеріал, що стосується тематики роботи. Це надало можливості виробити новий підхід до дослідження значної кількості проблем щодо покарання у кримінальному законодавстві України. Достатня кількість положень, винесених автором на захист, і висновків є новими або містять значну частку новизни. Зокрема, маємо звернути увагу на *нові підходи* автора у вирішенні таких теоретичних та законодавчих проблем: пропозиція автора оптимізацію інституту покарання як процесу приведення його до найкращого стану реалізовувати на таких рівнях, законодавчого закріплення, призначення покарання та його виконання-відбування з врахуванням позитивного досвіду правового регулювання інституту покарання зарубіжних, зокрема, європейських країн.

Крім цього, на доктринальному рівні удосконалені зокрема теоретичні підходи щодо розуміння покарання як міжгалузевого інституту кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права та інституту відповідних галузей законодавства та підсистем політики у сфері боротьби зі злочинністю, а також як міждисциплінарної категорії окремих галузевих наук; визначення поняття «ефективності покарання», що є оціночною категорією, як співвідношення між його метою (цілями) і фактично досягнутим результатом його застосування, яке залежить від конкретного виду покарання, особи, до якої воно застосовується, а також суб'єктів, які здійснюють кримінально-виконавчу діяльність.

Крім того привертають увагу ті положення, які набули подальшого розвитку, зокрема наукові підходи щодо тенденцій розвитку інституту покарання в напрямку подальшої гуманізації, а також одночасного посилення кримінальної репресії в умовах воєнного стану в Україні; визначення мети і завдань покарання та закріплення їх на законодавчому рівні; необхідності

перегляду видів покарань, що застосовується до жінок, зокрема, в частині виключення покарання у виді довічного позбавлення волі.

Практичне значення одержаних в дисертації Мергель М.Р. результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, які містяться в дисертації, можуть бути використані, по-перше, у науково-дослідницькій діяльності – як основа для наступних наукових досліджень інституту покарання, проблем його функціонування та шляхів оптимізації; по-друге, у правотворчій діяльності – при розробленні нового та удосконаленні чинного законодавства, яке регулює суспільні відносини, пов'язані з інститутом покарання; по-третє, у правозастосовній діяльності – при здійсненні кримінального судочинства на етапі вирішення питання щодо призначення конкретного виду покарання з огляду на ступінь його ефективності; а також у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право України», «Кримінальне процесуальне право України», «Кримінально-виконавче право України» тощо.

Достатнім є *рівень апробації* результатів дослідження. Основні положення дисертації відображено у 12 наукових публікаціях, з яких: 3 наукові статті у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, 7 тез доповідей на науково-практичних конференціях та дві наукові статті, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 203 сторінки. Список використаних джерел налічує 249 найменувань. Додатки містяться на 6 сторінках. Послідовність, взаємозв'язок розділів та підрозділів дисертації відповідають визначеним завданням, спрямовані на реалізацію визначеної автором мети дослідження. Безпосередньо зміст розділів (підрозділів) дисертації доповнюють один одне, містять результати аналізу стану наукових теоретичних досліджень, міжнародно-правових аспектів, проблем чинного кримінального та

кримінально-виконавчого законодавства, спрямовані на обґрунтування найважливіших, як на думку дисертанта, проблем.

Вивчення та *аналіз конкретного змісту дисертації* надає нам підстави визначитися із тими її положеннями, які, як на нашу думку, посилюють значення виконаного дослідження, а отже заслуговують на увагу науковців та вітчизняного законодавця.

Дане дослідження доводить об'єктивну обумовленість та своєчасність розробки науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення інституту покарання та шляхи його оптимізації, з урахуванням сучасних викликів суспільства, а також положень міжнародно-правових актів та позитивної зарубіжної практики з означених питань.

Перший розділ «Загальнотеоретична характеристика покарання за кримінальним законодавством України» присвячений вивченню історії становлення та розвитку інституту покарання в Україні, встановленню поняття покарання, його змісту та меті за кримінальним законодавством, а також визначенню системи покарань за кримінальним законодавством України (стор. 26-83).

Досить цікавою є надана автором у підрозділі 1.1. періодизація історії становлення та розвитку інституту покарання, яка проаналізована з огляду на періодизацію генезису кримінально-правової політики України та формування кримінального законодавства (стор. 26-45). Крім того, маємо зазначити думку автора щодо особливого значення у дослідженні відповідного підрозділу положень діючого КК України, а також робота над проєктом нового КК (яка сьогодні триває), як нового витку в історії розвитку кримінально-правової політики України, зокрема інституту покарання.

У підрозділі 1.2. автор з'ясовує зміст поняття покарання, його зміст та мету за кримінальним законодавством. В межах підрозділу автор наголошує на проблемі щодо визначення у кримінальному законодавстві словосполучення

«кримінальне покарання». Автором підтримуються аргументи неправомірності словосполучення «кримінальне покарання», яке є таким, що не відповідає нормам діючого КК України. Особливої уваги привертає огляд у нормах проекту нового КК України терміну (поняття) «покарання» та власна позиція автора. Особливого інтересу передбачає розгляд функцій покарання разом із метою. (стор. 45-64).

У підрозділі 1.3. «Система покарань за кримінальним законодавством України» привертають увагу огляд предмету підрозділу через такі положення як визначення поняття система покарань, його ознак, класифікації покарань відповідно до широкого кола критеріїв, а також встановлення особливостей щодо існуючої системи покарань відносно неповнолітніх (стор. 64-82).

Другий розділ «Проблеми функціонування інституту покарання в контексті його ефективності» розкриває питання стосовно поняття та критеріїв ефективності покарання, а також проблем та ефективності реалізації окремих видів покарань в умовах сьогодення (стор. 83-135).

Досліджуючи у підрозділі 2.1. автор на підставі визначення правової категорії «ефективність» наводить зміст поняття «ефективність покарання». Також встановлює, що ефективність як якісну властивість покарання слід вважати оціночною категорією, оскільки вона залежатиме від конкретного виду покарання, особи, до якої воно застосовується, а також і від суб'єктів, які покликані виконувати конкретний вид покарання тощо. Цікавими є визначені у підрозділі критерії оцінки ефективності застосування покарання, зокрема рецидив вчинення кримінального правопорушення, поведінка засуджених осіб як під час, так і після відбування покарання (стор. 83-92).

У підрозділі 2.2 автор досліджуючи проблеми реалізації окремих видів покарань та їх ефективності в умовах сьогодення, належну увагу приділяє кожному окремому виду покарання передбаченого у ст. 51 КК України. При цьому з приводу проблем, які постають перед питанням ефективності кожного

виду у системі покарань автор звертається як до наукових позицій, так і висловлює власну думку. Зокрема, визначною є думка автора про те, що існуюча система покарань не відповідає викликам сьогодення, а відповідно повинна врахувати існуючі чинники та має бути змінена (стор. 92-135).

Третій розділ «Удосконалення та оптимізація інституту покарання в Україні» висвітлює положення щодо інституту покарання, які потребують удосконалення та оптимізації (стор. 136-160).

Автором окреслені існуючі проблеми реалізації покарань та їх ефективності, які дозволили констатувати факт необхідності удосконалення інституту покарання в Україні, який продовжує відігравати ключову роль процесі боротьби зі злочинністю, зокрема шляхом оптимізації. На особливу увагу привертають, ті положення розділу, які стосуються оптимізації інституту покарання у національному законодавстві з урахуванням позитивного досвіду правового регулювання відповідного інституту у зарубіжних країнах. Окрім зазначеного дисертантом розкриваються й інші рівні реалізації оптимізації інституту покарання: через визначення рівня його призначення; на рівні його виконання-відбування через удосконалення діяльності органів та установ виконання покарань, а також покращення умов відбування покарань, які б дозволяли максимально досягти мети покарання (стор.136-161).

Крім розглянутих вище наукових положень, в роботі містяться й інші положення, висновки та рекомендації, які у сукупності забезпечують цілісність проведеного дослідження.

Відповідність дисертації профілю спеціалізованої вченої ради. За змістом дисертаційна робота Мергеля Миколи Руслановича «Покарання за кримінальним законодавством України: проблеми та шляхи оптимізації», представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії повністю відповідає спеціальності 081 «Право» (08 – Право).

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертації. Звертаючи увагу на значимість та наукову цінність наукової новизни та висновків дисертанта, слід звернути увагу на ряд положень дисертації, які носять дискусійний характер і потребують додаткової аргументації під час публічного захисту, а саме:

1. Важко оцінити отримані результати дослідження, особливо практичного спрямування, через відсутність характеристики емпіричної бази дослідження у вступі дисертації. Хоча автор у тексті роботи та у Додатку Б. наводить статистичні дані, зокрема Державної судової адміністрації за 2021-2022 роки, а також Верховного Суду «Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції 2023 році», що посилюють авторські гіпотези, а відповідно маємо їх визначити, як ті показники, *що представляють емпіричну базу дослідження*, яка могла би бути відображена у вступній частині дисертації (стор. 95, 102, 104, 106, 119, 126).

2. У вступі автор визначає, що зокрема без ретельного вивчення й аналізу існуючих систем покарання, які використовуються провідними країнами Європи, неможливо реформувати й оптимізувати інститут покарання у державі. При цьому окремого підрозділу, який би був присвячений зазначеним питанням у зарубіжних країнах не має. Автор епізодично звертається до положень деяких зарубіжних країн в огляді:

- *проблем реалізації окремих видів покарань та їх ефективності в умовах сьогодення:* (ФРН та США) щодо питань наближення умов тримання у місцях позбавлення волі до звичайних умов (стор.128); у контексті скасування або хоча б накладенні мораторію на застосування смертної кари (стор.134-35).

- *положень щодо удосконалення та оптимізації інституту покарання в Україні* стосовно оптимізації інституту покарання у національному

законодавстві з урахуванням позитивного досвіду правового регулювання інституту покарання у зарубіжних країнах (стор. 139-141).

3. У підрозділі 1.2. «Поняття покарання, його зміст та мета за кримінальним законодавством України» автор розкриває поняття покарання наводячи доктринальні думки, зокрема положення проекту Кримінального кодексу України. Отже, виникають наступні питання:

- По-перше, вбачається, що існуючі достатньо довгий час доктринальні та законодавчі позиції щодо поняття «покарання», за час роботи над проектом Кримінального кодексу України отримало суттєві зміни, зокрема відносно правової природи, змісту, ознак, мети, а також їх законодавчого закріплення. Адже, постає питання щодо власної думки автора з приводу правової природи покарання в контексті останніх тенденцій, а також необхідності чи навпаки законодавчого формулювання (закріплення) таких положень (понять), зокрема як поняття «покарання», мета покарання.

- По-друге, у назві підрозділу автор зазначає предметом дослідження поняття покарання, його зміст та мету за кримінальним законодавством України, проте у змісті підрозділу стверджує що у контексті аналізу правової природи «покарання» необхідно проаналізувати не лише його мету, яка сьогодні є законодавчо визначеною у КК України, але й окреслити функції (завдання) покарання. На наш погляд відповідний аналіз є доцільним проте повинен був бути відображений у назві підрозділу.

4. У підрозділі 2.1. «Ефективність покарання: поняття та критерії визначення» автор піднімає одне із дискусійних питань щодо критеріїв ефективності покарання та пропонує поведінку засуджених осіб як під час, так і після відбування покарання розглядати в якості головного реального критерію оцінки ефективності його застосування, безпосереднього досягнення його цілей. Враховуючи складність цього питання через наявність достатньо великої

кількості позицій щодо визначення критеріїв ефективності покарання, вказана пропозиція автора потребує додаткової аргументації.

5. У підрозділі 2.2. «Проблеми реалізації окремих видів покарань та їх ефективності в умовах сьогодення» автор розкриває проблемні питання щодо ефективності кожного виду покарання передбаченого у ст. 51 КК України. Більшість доктринальних думок підтримуються автором, зокрема доводиться необхідність у їх перегляді та удосконаленості. Проте узагальнення щодо остаточної системи (видів) покарань, які має передбачати діючий Кримінальний кодекс України (у ст. 51 КК України) не містить. На наш погляд, чітко визначена (запропонована), а також закріплена система (види) покарань у висновках та у додатках тільки б покращили загальне позитивне враження від роботи.

Зазначені зауваження та побажання не впливають на загальне позитивне ставлення до роботи, не зменшують її наукової новизни та практичної значимості і тому не є перешкодою для її представлення в спеціалізовану раду для офіційного захисту.

Висновок. За результатами аналізу тексту дисертації Мергеля Миколи Руслановича «Покарання за кримінальним законодавством України: проблеми та шляхи оптимізації», свідчимо про відсутність порушень автором вимог академічної доброчесності; робота характеризується наявними посиланнями на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень і відомостей; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності; використано методики дослідження та джерела інформації.

Тема дисертації є актуальною, сформульовані автором висновки та рекомендації є аргументованими, відзначається науковою новизною та мають, як теоретичне, так і практичне значення. Викладені в дисертації рекомендації та конкретні пропозиції є теоретично обґрунтованими.

Обсяг основного тексту дисертації відповідає встановленим нормативам до такого виду наукових робіт. Мова роботи характеризується точністю, логічністю та послідовністю викладу, що відповідає науковому стилю. Наукові положення у тексті дисертації за формою викладу доступні, за змістом цілісні та взаємопов'язані.

Дисертація «Покарання за кримінальним законодавством України: проблеми та шляхи оптимізації» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою та практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертантом наукових працях, за оформленням відповідає вимогам, які затверджені наказом Міністерства освіти та науки України від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами) «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор – МЕРГЕЛЬ Микола Русланович за результатами позитивного публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктор філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Офіційний опонент:

професор
кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та інноваційної освіти Дніпровського
державного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук,
професор

Оксана ГРИТЕНКО